№ 25 Փետրվարի 12 (24) 1881 Փետրվարի 12 (24) № 25

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Տարեկան գինը 10 րուբ., կէս տարվանը 6 րուբ. Առանձին համարները 5 կոպէկով.

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ.

Հասցէ՝ Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

ՄՇԱԿ

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (բացի կիրակի եւ տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով.

Յայտարարութիւնների համար վճարվում են իւրաքանչիւր տողին 2 կոպէկ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Լէսսինգի յիշատակին.—Ներքին տեսութիւն. Նամակ Խերսոնից. Ներքին լուրեր.—Արտաքին տեսութիւն. «Порядокъ» լրագրի թղթակցութիւն.—Արևելքի հեռագիրներ.—Յայտարարութիւններ.—Բանասիրական. Դաւիթ Բէկ.

ԼԷՍՍԻՆԳԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

—

Փետրվարի 3-ին հարիւր տարի անցաւ Գոտհոլդ Էֆրայիմ Լէսսինգի մահից յետոյ:

Գերմանիան ինչպէս տօնեց իր երևելի մարդու մահվան հարիւր տարվայ տարեդարձի յիշատակը, մենք դեռ չը գիտենք: Նա օվ կը մտածէր, որ Լէսսինգի մահից մի հարիւր տարուց յետոյ Գերմանիան նորից կը յարուցանէ հրէշաւոր շարժում իր հրէայ համաքաղաքացիների դէմ, որոնց պաշտպանում էր և ինքն Լէսսինգ, կրօնի ազատութեան գաղափարի համար այդ քաջ մարտնչողը:

Օգտւում ենք քաղում Լէսսինգի մասին «Փորձ» լրագրում տպված գեղեցիկ յօդուածից:

Լէսսինգը պէս մի հանճար ինչպէս չէ պատկանում միայն իր հայրենիքին, Գերմանիային, այլ նա պատկանում է ամբողջ աշխարհին, նա համաշխարհային մի հանճար է:

Հրէայ Լէսսինգ, հրէայ Սպինոզայի հետևող և աշակերտ, իր ամբողջ կեանքը նուիրել էր կրօնի ազատութեան, կրօնի ազատ քննադատութեան իրաւունքի և կրօնի պետական կեանքից անկախ լինելու գաղափարը մարդկութեան մէջ տարածելու համար:

Կրօնը, նրա ուսումը, նրա բարոյութիւնները նոյնքան ազատ պէտք է լինեն, ասում էր Լէսսինգ, որքան ազատ է գեղարուեստը, երաժշտութիւնը, գիտութիւնը և գրականութիւնը: Ինչպէս այդ վերջինները մարդկային հոգեկան և մտաւոր կեանքի արգասիք են, այնպէս էլ կրօնը արդիւնք է մեր հոգեկան և մտաւոր ամենամաքուր, ամենավեհ գործակատարութեան: Ինչպէս գեղարուեստ, գիտութիւնը և գրականութիւնը չեն կարող զարգանալ և ծաղկել առանց ազատ քննադատութեան, այնպէս էլ կրօնը զրկված լինելով ազատ քննադատութեան իրաւունքից, մեր հոգու ամենաբարձր արտայայտութիւն լինելու տեղ, կրկնէ ձևապաշտութեան և անտարբերապաշտութեան մէջ: Որտեղ չը կայ կրօնական գաղափարի ազատ քննադատութեան իրաւունքը, որ միակ կարող է կատարելագործել մեր հոգու անմահական ձգտումները, ասում է Լէսսինգ, այնտեղ առհասարակ ծնվում են գաղտնի կերպով ամենանեղ, միստիկական, ապեղ, սահմանափակ կրօնական աղանդները:

Ուրիշ կողմից, երևելի գերմանացի-հրէայ փիլիսոփայի կարծիքով կրօնը, ինչպէս գիտութիւնը, գեղարուեստը և գրականութիւնը պէտք է մարդկային հասարակութեան ընդհանուր, ամենքին մատչելի բարիք լինի: Յանձնել կրօնի գաղափարի տարածման հոգսը, որպէս մի առանձին արտօնութիւն, մի մենաշնորհ, միմիայն հասարակութեան մի դասակարգին, առանց այդ ձևով հոգեկան կեանքին մասնակցել տալու ամբողջ հասարակութեան ազատ գրականութեան և ազատ կրիտիկայի միջոցով,—ամենահաստատ միջոցն է մեռցնելու կրօնը և զարգացնելու կրօնական մաքուր զգացմունքի տեղ՝ ֆանատիկոսութիւն:

Կրօնք հոգեկան մոլորութիւններն էլ կարող են բուժվել միմիայն հոգեկան միջոցներով, ուրեմն ոչինչ կապ չը պէտք է ունենան քաղաքական օրէնքների հետ:

Վերջապէս կրօնը, նոյն իսկ այն պատճառով, որ նա մարդու ազատ ոգու ազատ ստեղծագործութիւնն է, կարող է զարգանալ, իր բարոյական բարձր մակերևոյթի վրայ անխախտ կանգնել, ծաղկել միմիայն այն ժամանակ, երբ նա կատարելապէս ազատ կը լինի ամեն թէ պետական և թէ հասարակական կապանքներից, ինչպէս գիտութիւնը, նկարչութիւնը, երաժշտութիւնը, բանաստեղծութիւնը և գրականութիւնը անկարող կը լինէին զարգանալ և ծաղկել, եթէ կապված լինէին նոյն կապանքներով:

Այդ է պատճառը որ կրօնը պետական կամ հասարակական չէ կարող լինել, այլ նա կարող է միմիայն անհատական լինել, և այն ժամանակ միայն անընդհատ զարգանալ, կատարելագործվել և մեզ կատարելագործել, ինչպէս անարգել կերպով զարգանում են մարդկային ստեղծագործող ոգու և մտքի ծնված արտայայտութիւնները՝ գեղարուեստը, գիտութիւնը, բանաստեղծութիւնը և գրականութիւնը:

Եթէ կրօնը ազատ է, կրօնի քննադատութեան իրաւունքը ազատ է, դրանից պարզ հետևում

ԴԱՒԻԹ ԲԷԿ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԷՊ

(1722—1728)

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

—

Ա.

Տփխիսը, Վրաց երկրի մայրաքաղաքը, այդ ժամանակ ներկայացնում էր մի աղքատ աւան, որ նշանաւոր էր նրանով միայն, որ այնտեղ էր գտնվում «Կենդանարար» անունով հայտնի վանքը և այնտեղ էր բնակվում երկրի իշխանը, որ վրացիներից ընդունված էր որպէս Թագաւոր, իսկ պարսիկներից որպէս «վալի»*) Աղուանից, զետնափոր խրճիթները ցրված էին առանց կանոնաւոր կարգի ամեն կողմերում և գետնի մակերևոյթից դուրս չէին բերում իրանց փորերը, բլրաձև բարձրութիւնով միայն, որ նմանվում էին խլուրդների կուտված հողաբլուրներին, երբ գետինը փորելով դիզում են իրանց ոտքերի մօտ առաջ:

Վանքի զանգակատան բարձրութիւնից լսելի եղան վերջին հնչիւնները. հրաւիրում էին երեկոյեան ժամերգութեան. Երեկոյեան խաւարը արդէն պատել էր փոքր առ փոքր թանձրանալով. Գիղացիները թողնում էին երկրագործական յոգնած անասուններին դէպի տուն և գիւղացի աղջիկները գնում էին հեռու աղբիւրից ջուր կրելու. Խրճիթներում այստեղ և այնտեղ երևում էր կրակի լոյսը.

*) Վալի նշանակում է տառական իշխան.

Այդ միջոցին աւանի մեռելային լռութիւնը ընդհատեցաւ, շները բարձրացրին մի խառնաձայն աղաղակ, երբ հեռուից յայտնվեցան մի խումբ ձիաւորներ, որոնք ամենայն թափով քշում էին իրանց երիվարները դէպի աւանը. Որսորդական յոգնած բարակները անհամբերութեամբ վազում էին ձիաների առջևից և ամբողջ խումբը կորած էր փոշու թանձր մառախուղի մէջ. Ձիաւորներից մի քանիսը կրում էին իրանց բազուկների վրայ բազեներ. Երևում էր, որ այդ խումբը վերադառնում էր որսորդութիւնից. «Պարոնը»... առեցին մինչև մի քանի սպանած գիւղացիներ և երկիւղածութեամբ մի կողմ քաշվեցան ճանապարհ բաց անելու համար.

Խումբը գնաց դէպի քարաշէն բերդը, որ վաղեմի ժամանակներից շինված էր մի բարձրաւանդակի վրայ. Այնտեղ էր «պարոնի» տունը. Բերդի առաջին դռները բացվեցան. Ձիաւորները ներս մտան, և հասնելով իրանց տերոջը մինչև նրա բնակարանը, յետոյ գլուխ տալով ցրվեցան.

Մի երիտասարդ ձիաւոր, այդ խմբից բաժանվելով, գնաց ձորը, դէպի մի առանձնացած տնակ, ուր էր նրա բնակարանը.

—Մի մարդ, Կէտօրվանից եկած, սպասում է ձեզ, աղայ, ասաց սպասաւորը, երբ նրա ոտքը ցած իջաւ ձիուց.

—Ի՞նչ մարդ, հարցրեց աղան, յանձնելով ձիու սանձը սպասաւորին և հրամայելով, որ ման ածէ, մինչև քրտինքը ցամաքի, յետոյ տանէ գոմը տայ.

—Չեմ ճանաչում, նա ձեր անունը ճանաչում է, ասում է, որ ձեր երկրից է. պատասխանեց անհամբերութեամբ ծառան, որին այժմ առելի զբաղեցնում էր յոգնած ձին, որ պատած էր սպիտակ փրփուրի նման քրտինքով, քան անծանօթ ճամփորդը, որ աղայի երկրիցն էր.

Երիտասարդը անհամբերութեամբ ներս մտաւ մի խուցի մէջ, որ միակ լուսաւորված սենեակն էր ամբողջ տան մէջ. Դա բաւական ընդարձակ, քառանկյունի շինված էր, որի պատերը կոպված էին, մինչ միւսի մօտ կանգնեցրած, երկայն ցեցերից, որոնց միջոցները հիւսած էին ծառերի հիւսերով, յետոյ ծեփած էին հասարակ կաւով. Սենեակի առաստաղը գմբէթաձև կերպով վեր էր բարձրանում, իր գագաթում թողնելով երդիկի նման մի ծակ, որտեղից դուրս էր գնում նրա մէջ հաւաքված ծուխը. Ուրիշ լուսամուտներ չը կային. ցերեկը լուսամուտի փոխարէն ծառայում էր նոյն դուռը, որտեղից ներս էին թափվում արեգակի ճառագայթները. Բայց ինչպէս ասած, այդ բնակարանը դրսի լոյսին ամենևին պէտք չունէր. յատակի վրայ թափված էին մի քանի գերաններ, որոնց ծայրերը միմեանց մօտ դրվելով, ամբողջ օրը ծխում էին, տարածելով իրանց շուրջը թէ լոյս, թէ ջերմութիւն և թէ խեղդող ծուխ. Գիշերը ճրագի պէտք չը կար.

Ճամփորդը, կրակի մօտ նստած, տաքանում էր. Չը նայելով, որ գարնան սկիզբն էր, բայց եղանակը դեռ մրսեցնելու չափ ցուրտ էր. Տեսնելով երիտասարդին, նա վեր բարձրացաւ, խոնարհութեամբ գլուխ տալով.

—Ո՞րտեղացի ես, եղաւ երիտասարդի առաջին հարցմունքը.

—Ձեր ծառան տաթևացի է, պատասխանեց նա համարձակ կերպով, և մօտենալով, համբուրեց.

—Աղայի համար նամակ եմ բերել.

Տաթևի անունը լսելիս, երիտասարդի սիրտը սկսեց դողալ, բայց նա ծածկելով իր խռովութիւնը, ասաց.

—Տուր ինձ նամակը.

Ճամփորդը առեց գլխից մորթէ անշրջին փաթաթը, նրա ծալքից դուրս հանեց երկու մեծ ծրար, տուեց երիտասարդին.

Կրակի շուրջը, յատակի վրայ, տարածված էր փսիաթ և ցանցառ խոտ, իսկ խոտի վրայ փռած էին թանձր օթոցներ. Սենեակի մի կողմում, պատի տարածութեան չափով, հասարակ, անգույն փայտից շինված էր երկայն տախտ, որի վրայ փռված էր պարսկական գորգ և դրված էին մի քանի բարձեր, կարմիր արևելքի գունաւոր, մետաքսեղէն կերպասից. Այդ միակ մաքուր անկիւնն էր ամբողջ սենեակի մէջ, որ ցոյց էր տալիս փոքր ի շատէ ճաշակ և շքեղութիւն. Սենեակի պատի այն մասում, որ կողմում դրված էր տախտը, պատած էր նոյնպէս պարսկական գորգով. Նրա վրայ քաշ էին տուած զանազան տեսակ զէնքեր, զանազան տեսակ գիւտատեսակի և որսորդական պարագայք. Երիտասարդը ծալապատիկ նստեց տախտի վրայ, հրամայելով իր ծառային, որ տանէ նամակաբերին իր մօտ սպասատունը, իսկ ինքը բաց արեց նամակներից մէկը, և սկսեց կրակի լոյսով կարդալ.

Նախ ուշադրութիւն դարձրեց նա ստորագրութիւնների վրայ. Ստորագրութիւնների բազմութիւնը, որոնց իւրաքանչիւրի մօտ դրոշմված էր մի-մի կնիք, տալիս էր այդ նամակին առելի հանդիսաւոր ձև. Առաջին տեղը բռնում էր Տաթևի վանքի վանահայր, մի և նոյն ժամանակ Ղափանի ամբողջ վիճակի առաջնորդ Ներսէս եպիսկոպոսի խոշոր կնիքը. Նրա կողքով շարված էին միւս վանքերի եպիսկոպոսների և վարդապետների կնիքները. Նրանցից յետոյ Սիւնեաց աշխարհի զանազան իշխանների, մելիքների և տանուտէրների կնիքները վերջին տեղն էին բռնում. Դրանցից շատերին երիտասարդը անձամբ ճանաչում էր, իսկ շատերի անունները միայն լսած էր. Նամակը սկսվում էր օրհնութիւններով և բարեմ-

է և այն ճշմարտութիւնը, որ ոչ մի քաղաքացի չէ կարող զրկված լինել այս կամ այն քաղաքական, ազգային և հասարակական իրաւունքներից, երբ նա պատկանում է այս կամ այն կրօնին:

Եւ մի պետութիւն այժմեան դարում այլ ևս չէ զրկում այս կամ այն գիտնականին քաղաքական որ և է իրաւունքից, եթէ նա պատկանում է այս կամ այն գիտական դպրոցին, չէ տալիս, օրինակ աւելի պակաս իրաւունքներ բնագէտին, քան թէ լեզուագէտին, մատերիալիստին ու բէալիստին, քան թէ իդէալիստին... Նոյն մի ուսումնական համոզմունք ունեցողը հաւասար է օրէնքների, հասարակութեան, ազգի, պետութեան առջև, այնպէս էլ ամէն մի կրօնական համոզմունք ունեցողը պէտք է հաւասար լինի օրէնքի, հասարակութեան, ազգի, պետութեան առջև:

Այդ տեսակ ճշմարտութիւնների համար մաքառողները երբէք չեն մոռացվում մարդկութեան մէջ: Այդ է պատճառը որ եւրոպական ազգերից շատերը, և ոչ թէ միայն Գերմանիան, փետրվարի 3-ին, Լեսսինգի մահվան հարիւր տարիայ տարեդարձի օրը, հպարտութեամբ յետ կը նայեն անցեալի վրա և կը յիշեն նրա մեծ անունը հետ միասին որ կրօնի կատարեալ ազատութեան գաղափարով և նրա անկախութեամբ պետական կազմակերպութենից այն ազգերը որոնց մէջ իրագործված են, գոնէ մասամբ, այդ յաւիտենական գաղափարները, պարտական են Սպինոզայի և Լեսսինգի պէս ազատութեան վսեմ գաղափարի անխոնջ, անբիծ, անկեղծ և աներկիւղ մարտնչողներին:

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Թիֆլիս, 9 փետրվարի

Ձեր լրագրի 19-դ համարում դուք նուիրել էիք իմ «Լէլի մէկ զոհ» կոմեդիային մի անաչառ և օրինակելի քննադատութիւն, որի մասին ես յայտնում եմ ձեզ իմ խորին շնորհակալութիւնը։

Դուք, պարոն խմբագիր, գրել էիք ձեր յօդուածը այն տպաւորութեան տակ, որը ինձ պէս կարող էիք ստանալ նոյն կոմեդիայի ներկայացումից անցեալ յունվարի 26-ին. Բայց խնդիրը նրանումն է, որ իմ պիէսայի մէջ Անանիան չէ մեռնում և չէր էլ կարող մեռնել նոյն բալէին, որքան էլ կամենայի ես. այլ միմիայն ուշաթափվում է նա հոգեկան սաստիկ յուզմունքից և չքնաղարդ անձանց բռնադատական ճնշումներից։

Այս իրողութիւնը պարզաբանելու համար ուղարկում եմ ձեզ ճիշտ պատճէնը այն օրինակի, որը նախ քան ներկայացումը՝ առաջարկված է ցենզուրային կոմիտեին, ուր նա այժմ գտնվում է և պէտք է գտնվի միշտ։

Ձեզ, պարոն խմբագիր, առաւել լաւ, քան թէ մի ուրիշին, յայտնի է որ առհասարակ իմ պիէսաներիս մէջ անբնական դիպուածներ չեն պատահում իմ հերոսների հետ, այլ իւրաքանչիւր մի փաստ հետեանք է լինում մի որ և է յայտնի պատճառների։

Մի կողմ թողնելով այն հանգամանքը, որով «Լէլի մէկ զոհ» կոմեդիայի վերջը կատարվեցաւ ներկայացման օրը այնպէս, ինչպէս մենք ամենքս տեսանք և լսեցինք, թէև գլխաւորապէս իմ պնդելովը, հաւատացնում եմ ձեզ, որ Անանիա տերտերեան մահից ես աւելի եմ վշտացած, քան թէ մի ուրիշը կարող էր վշտանալ նորա խեղճեան մահուամբ։

Եթէ դուք, պարոն խմբագիր, կը բարեհաճէիք ձեր լրագրի էջերում նուիրել մի քանի տողեր նոյն անցքի, որքան շնորհել էիք «Լէլի մէկ զոհ»-ի քննադատութեանը, ես խնդրաբար կը խնդրէի ձեզ տպել այս նամակիս հետ պիէսայի դուրս վերջին տեսիլը բովանդակութեան խնդրու մի փոքրիկ ծանօթութեամբ, վերստին պիէսան ինձ վերադարձնելով, որով և կը պարտաւորէիք ինձ։

Գ. Սունդուկեանց

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Կ. Պօլսի «Միացեալ ընկերութեան» անդրէն ժողովը խնդրում է մեզ տպել հետեւեալը. «Վեհափառ Հայրապետեան ազգիս հայոց բարեհաճեցաւ հրամայել տալ Միացեալ ընկերութեանց, ամ բառ աւել յանուն Աշալկերտի գաղթականաց, ասելէց յառաջ հաւաքեալ 17.000 րուբլիով գնված, քանի և մէկ ռ ս ս ւ ա հ ո պ պ է (?) արժէթղթոց տարեկան տոկոսներն, Աշալկերտ և Պայազետ հայ մանկանց դաստիարակութեան յատկացնելու համար։ Ցնորէն ժողովս վերջին ուրախութեամբ, քան բարձր հրամանի նորին ս. օծութեան, մայր աթոռոյ ս. Էջմիածնի մի յատուկ նամակաւ ներկայ տարւոյս մէջ վճարելի տոկոսաց փոխարէն, քանի և մէկ արժէթղթոց կուպոններն 1050 դուլչէնի արժողութեամբ ընդունած լինելով, կը փութայ ներկայիւս իր անուան երախտագիտական զգացումներն հրապարակաւ մատուցանել առ վեհափառ հայրապետն ազգիս»։

Ներկայ համարում տպելով պ. Սունդուկեանցի նամակը նորա «Լէլի մէկ զոհ» պիէսայի մասին, պարտաւորութիւն ենք համարում յայտնել, որ տեսանք հեղինակից և նրա պիէսայի ձեռագիրը, ինչպէս նա վերջին անգամ փոփոխված է եղել։ Անանիան այդ ձեռագրի մէջ չէ մեռնում, բայց ինչի բեմի վրա նա մեռնում է,—այդ մենք չը գիտենք։ Մենք գրեցինք քննութիւն այն պիէսայի մասին որ ներկայացնելիս տեսանք և մեզ հետ էլ ամբողջ թատրոնը և չէինք կարող գրել այն պիէսայի վրա, որ հեղինակի մտքում էր մնացել։ Ձեռագրի մէջ, ասում ենք, Անանիան չէ մեռնում, այլ ուշաթափ է լինում, յետոյ գալիս են բժիշկները, յետոյ տանում են հիւանդին միւս սենեակը, յետոյ Միքայէլը, Սալոմէն և Գէորգը բոլորն էլ սկսում են միմեանց յանդիմանել, իսկ ինչպէս է վերջանում պիէսան, զարմանալ պէտք չէ հանդիսականներին։ Եթէ պիէսան դարձեալ նոյն վերնագիրն է կրում, մեզ համոզված չէ թէ Անանիան ինչ զոհ է։ Եթէ Անանիան ստիպված է ապրելու իր համար ատելի մարդու հետ,—դա զոհ է։ Եթէ նա մեռնում է,—դա դարձեալ զոհ է, թէև, ինչպէս արդէն ասացինք, ապարդիւն զոհ է։ Բայց եթէ միայն ուշաթափ է լինում, յետոյ յայտնի չէ՛ կապրի, կը մեռնի, Միքայէլի հետ թէ Բորիսնանսովի հետ կը պսակվի, կապրի բայց երբէք չի պսակվի, ծնողների դուռը կը չարժվի, թէ չի չարժվի,—դա ինչ զոհ է, չը գիտենք։

—

Մի Ֆրանսիացի վարժապետ խնդրում է մեզ յայտնել որ դասեր է տալիս թէ ֆրանսերէն, թէ հին լեզուների և թէ նկարչութեան։ Ցանկացողները կարող են իրանց հասցէն թողնել «Մշակի» խմբագրատանը։

—

Նոր 25 րուբլիանոց թղթադրամ արդէն հրատարակվեցաւ և առեւտրական յարաբերութեան մէջ արդէն շրջում է։ Նա սպիտակ թղթի վրա է տպված և ունի իր վրա բազմաթիւ թափանցիկ տառեր և նշաններ։ Հին քանի և հինգանոց թղթի գործածութեան ժամանակամիջոցը դեռ ևս յայտնված չէ կառավարութեան կողմից։

—

ԹԷԼԱՒԻՑ մեզ գրում են որ յունվարի 25-ին այդ քաղաքի հայոց եկեղեցում կատարվեցաւ գեներալ Տէր-Ղուկասովի յիշատակին հոգեհանգիստ։ Քահանայ Աբէլ Մուրադեանց սրտաշարժ քարոզ ասելուց յետոյ առաջարկեց յարգել զինուորի յիշատակը գումար ժողովելով յօգուտ Վանի սովատանջների։ Բայց հէնց որ այդ խօսքը արտասանվեցաւ, ամբողջ ժողովուրդը իր նայելով իր գրպանը, խեղճն շտապեց դուրս գալ եկեղեցուց։

—

Շուշից մեզ պատմում են որ Թիֆլիսի մէջ գտնված Բէկլարեանցի և Արղէլեանցի տղայոց մահուան դպրոցում մեծ անկարգութիւններ և գեղծումներ են կատարվում։ Աշակերտների հետ շատ վատ են վարվում, անողորմ կերպով ծեծում են նրանց, մանուկների վրա թանգ գիներով ծախվում են գրական իրեղէններ, անդադար գողացվում են նոյն իսկ դպրոցում աշակերտների վերարկուները ու գդակները, երեխաների հետ հակամանկավարժական ձևերով են վարվում նրանց մարդկային արժանիքը, կենսական պէտքերի վերաբերութեամբ և այլն։

—

ԵՐԵՒԱՆԻՑ մեզ գրում են. «Մենք երեւանցիներս ուրիշ մեր ուսումնարանների թւում ունենք այժմ ազգային մի մասնաւոր կրթարան, որ անցեալ տարի բաց է արել Երեւանում պ. Կուտտինց կամաւորական կառավարութեան թոյլտուութեամբ, որտեղ պատրաստվում են աշակերտներ պրոգիմնազիայի առաջին դասատան համար։ Բո-

---

դակում էր իր մէջ խիստ տխուր նկարագիր Սասնոյ աշխարհի գաւառի դրութեան մասին. Նա պատկերացնում էր հայոց անչված ժողովրդի վերջին աստիճանի թշուառութիւնը, մահմեդականների անգթութիւնները, խաների անսահման բռնութիւնները, բռնկիչների անդադար կողոպուտները, գերութիւնները, յափշտակութիւնները,—բոլորը արիւնով, արտասուքով և խորին ցաւակցութեամբ գրված.

«Դառնացած սիրտն է հառաչ»... այս խօսքերով վերջանում էր նամակը—«Մեր երեսին պատառ մի կտոր անգամ չեն թողել... մեր կնիկներին, մեր աղջիկներին մեր աչքի առջև բռնաբարում են և մենք լուռ նայում ենք... Մեր վանքերը, մեր եկեղեցիները անօրէնների ախոռատուն են դարձնում և մենք համբերում ենք... Մեր սահմանների սրբութիւնները կողոպտում են և խաչերը շների վզերից քաշ են տալիս, իսկ մենք ձայն հանել չենք համարձակվում... Մեր զաւակներին, մեր ձեռքից խլելով, օտար երկիրներում վաճառում են, մենք արգելել չենք կարողանում... Մեր ձեռքի վաստակը մեզանից յափշտակում են, մեզ թողնում են քաղցած, իսկ մենք բողոքել չենք կարողանում... Ոչ ով չէ լսում մեր ձայնը, ոչ ով չէ սրբում մեր արտասուքը։ Մնացել է միայն—Աստուած, իսկ ներքեւում՝ դու, Դաւիթ բէկ։ Թողեցման եղած հայրենիքի վերջին հառաչանքը կոչում է քեզ։ Լսիր նրա ձայնը, լսիր նրա աղաչանքը, օգնութեան ձեռք մեկնիր։ Այն հայրենիքը, որ քեզ սնուցել է, որ քեզ կեանք է տուել, քեզանից կենդանութիւն է սպասում։ Մի թող սուր նրան խոպան մահանալ։ Ժողովրդի յոյսը քեզ վրա է դրած։ Քո հօր աչքը պէտք է փրկէ նրան։ Այդ է Աստուծոյ և մեր Տէր [illegible] կամքը։ Ուրիշ ճար չէ մնացել. ամէն բան փորձեցինք, ամէն հնար գործ դրեցինք, ամէն ստորութեան յանձն առինք, բայց բռնակալի գազանութիւնը մեղմել չը կարողացանք։ Մեր տարկութեան լուծը օր քան օրէ ծանրացաւ, մեր վիճակի դառնութիւնը օր քան օրէ սաստկացաւ։ Այժմ ժողովուրդը ուխտել է կատարել մի վճռական գործ—կամ միանգամով կոտորվել և բնաջինջ լինել, կամ բոլորովին ազատվել մահմեդական բռնակալութիւնից։ Բայց ժողովրդին պէտք է մի փորձված ձեռք, որ առաջնորդէ նրան։ Այդ ձեռքը Նախախնամութեան կամքով պէտք է լինի քոնը։ Այն օրը, երբ դու ոտք կը կոխես հայրենիքի հողի վրա, ժողովուրդը մի մարդու պէս կը կանգնի և քո դրօշի ներքոյ կը սկսէ մաքրել երկիրը մահմեդական պղծութիւնից։ Ամէն ինչ պատրաստված է։ Մնում է քո հրամանը,—և ահա ժողովուրդը կը շարժվի... Շտապիր, Դաւիթ բէկ, ազգը, հայրենիքը և եկեղեցին կանչում են քեզ և իրանց ազատութիւնը քո ձեռքից են սպասում....

Մի սոսկալի սարսուռ տիրեց երիտասարդի մարմնին, երբ նա աւարտեց նամակի ընթերցումը. Նրա սիրտը սկսեց անհանգիստ կերպով բաբախել և ձեռքերը սկսեցին դողդողալ։ Նա ընկաւ այն ցաւալի դրութեան մէջ, որպէս մի մարդ, որ յանկարծ լսում է սիրելի ծնողների մահուան բօթը։ Բայց այստեղ մեռնողը հայրենիքն էր, մեռնողը մի ամբողջ ժողովուրդ էր, իսկ ինքը—նոյն ժողովրդի հարազատ որդին։ Յանկարծ զարթնեցան նրա մտքում վաղեմի յիշողութիւնները, որ մինչեւ այժմ հանգած էին։ Նա յիշեց այն հանգիստ խաղաղը, որ երդմամբ ուխտել էր իր ծնողների գերեզմանի վրա։ Նա կարծես, այդ թշուառների արտասուքները, նոյն վայրկենում դուրս գալով իրանց հանգստի խորքից, յանդիմանական ձայնաւով, սկսեցին պախարակել նրան, «դու երդմնազանց ես»... Նա զգաց մի տարաշխոյժ սոսկում և նամակը ցած ընկաւ նրա ձեռքից։ Երկար նա գտնվում էր հոգեկան խորին խառնակութեան մէջ, որպէս մի յանցաւոր, որ յանկարծ զգում է խղճի խայթը... Ի՞նչն էր մինչեւ այժմ կապել նրան մի օտար երկրի հետ, ինչն էր մոռանալ տուել նրան հայրենիքի թշուառութիւնը։ Այդ հարցը ծագեց նրա մտքում, երբ միանգամով պատկերացաւ նրան տխուր և վշտալի անցեալը...

Նա շտապով բացարեց երկրորդ նամակը։ Դա բարեկամի նամակ էր մի վաղեմի յիշատակների քնքուշ զգացմունքներով։ Նրան գրել էր Սմբատեան Շահումեանը, Դաւիթ բէկի մանկութեան ընկերը։

«Յիշիր, Դաւիթ, այն ցաւալի օրը,—գրում էր նա ի միջի այլոց,—երբ ես Ջուղայի խանի բանտումն էի, իսկ դու, ազգային կրակի բոցերից մի բախտով ազատված, գտնվում էիր ծերունի Ներքինացիէր խնամակալութեան ներքոյ։ Յիշիր այն կրակը, յիշիր այն բոցերը, որոնց մէջ այրվեցան քո հայրը, քո մայրը, քո քույրերը։ Այն կրակը դեռ չի հանգել։ Նա հրդեհում է մեր ամբողջ հայրենիքը։ Նա մաշում է մի ամբողջ ժողովուրդ։ Ո՞վ պիտի հանգցնէ նրան, եթէ ոչ այն մարդը, որ իր անձի վրա փորձել է նրա բոլոր դժոխային տանջանքը...

Մի քանի տողերից յետոյ շարունակում էր նա։

«Ոչ ոք խելացի չի կոչի այն մարդուն, որի տանը հրդեհով պաշարված է, որի զաւակները կրակով պատած են, որի կայքը այրվում է, իսկ նա, այդ բոլորը թողած, շտապում է իր հարեւանի տանը կրակից ազատելու համար։ Դու եռանդդ, քո ջանքերը վրաց [illegible] պանելու մասին, յիշեցնում է ինձ այդ համեմատութիւնը։ Ի՞նչ կը շահի քո քաջութիւնից, քո պատերազմական տաղանդից հայոց թշուառ աշխարհը, երբ դու քո բոլոր ուժերը, քո մտքի և սրտի բոլոր զօրութիւնը վատնում ես յօգուտ օտարի, մինչդեռ քո հայրենիքը քեզանից աւելի կարօտութիւն ունի։ Դու այժմ քո հօր աւերի վրա տանում ես բոլոր ծանրութիւնը մի քաղցրացած ազատութեան, որ ընկնելու վրա է։ Դու շատ անգամ պաշտպանեցիր նրան իր անհաւատ թշնամիներից, դու շատ անգամ ազատեցիր նրան իր թշնամիներից, շատ անգամ յաղթող հանդիսացար սարսափելի կռիւների մէջ. Բայց որքան չանհետացաւ այդ բոլորից հայոց թշուառ ազգը...

Դաւիթ, մենք դասընկերներ ենք եղել. մենք Տաթեւի վանքում, հանգուցեալ Աստուածատուր վարդապետի մօտ միասին էինք կարդում հայոց պատմութիւնը. կարծես, այդ ազգի ճակատագրի մէջ մի անէծք կայ. Նա ամբողջում է մեծ մարդիկ, ամբողջում է հանճարներ, միայն օտարների ծառայելու համար. Սկսեալ ազգիս պատմութեան առաջին ժամերից, Հայաստանը միշտ տուել է թէ իր գրագէտներին և թէ հասարակ ժողովուրդներին իր զաւակների ամենալաւ տիպերը։ Բաբելոնացոց, եգիպտացոց, Նինուէի պետական մարդիկների թւում առաջին տեղը բռնում են հայերը։ Հայերը տուեցին Հռոմին և Բիւզանդիային ոչ միայն քաջ զօրավարներ, այլ մինչեւ անգամ կայսրներ։ Անհաշիւ Պարսկաստանը իր ամենամեծ հզօրացած միջոցին փրկութիւնը էր գտնում հայ զօրավարների ձեռքով։ Վրաստանի մանգաղները, միշտ Անեայի խորքերից դուրս գալով, հայ զօրավարների առաջնորդութեամբ, ստանում արդէն ամբողջ պետութիւնը։ Բագրատի և Դաւիթեան արքայական խոհերների հայ զօրավարների ձեռքով տիրեցին ան-